

بررسی و ارزیابی خط مشی‌های مبارزه با فساد در برنامه‌های چهارگانه توسعه جمهوری اسلامی ایران

مجتبی جباری پور*

دانشجوی دکتری مدیریت سیستم‌ها-دانشکده مدیریت و برنامه‌ریزی دانشگاه امام حسین(ع)

حسن عابدی جعفری

استادیار گروه مدیریت دولتی دانشکده مدیریت دانشگاه تهران

محمد ابویی اردکانی

استادیار گروه مدیریت دولتی دانشکده مدیریت دانشگاه تهران

(تاریخ دریافت: ۹۳/۱۲/۳ تاریخ پذیرش: ۹۴/۳/۱۸)

چکیده

از آن جا که برنامه‌های توسعه، اصلی‌ترین گام‌های رسیدن به چشم‌انداز ۱۴۰۴ می‌باشد، برای اصلاح خط مشی‌های آینده، تجزیه و تحلیل و ارزیابی سیاست‌های آن‌ها ضروری است. در پژوهش حاضر با استفاده از روش تحلیل محتوا و تکنیک تجزیه و تحلیل مضمون به ارزیابی و تجزیه و تحلیل محتوای خط مشی‌های چهار برنامه گذشته در ابعاد چهارگانه اقتصادی، اداری، اجتماعی و سیاسی در زمینه مبارزه با فساد پرداخته شده است. بر اساس یافته‌های حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها، روند شاخص‌های هریک از ابعاد و همچنین روند کلی هر بعد و تحلیل روند ابعاد در مقایسه با یکدیگر ارائه شده، نقاط قوت و ضعف آن‌ها بررسی شده و در پایان پیشنهادهای مربوط به هر یک از ابعاد ارائه شده است.

واژگان کلیدی: فساد، برنامه‌های توسعه، خط مشی‌های مبارزه با فساد، چشم‌انداز

مقدمه

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران - به عنوان میثاق ملی کشور و منعکس کننده ارزش‌های نظام - به مسئله مبارزه با فساد توجه ویژه‌ای شده است. در اصل یکم این قانون بر ضرورت این مسئله تاکید شده و چنین آمده است: " دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است برای تحقق حاکمیت الهی در جامعه همه امکانات خود را در زمینه‌های زیر به کار گیرد: ایجاد محیطی مناسب برای رشد فضایل اخلاقی بر اساس ایمان، تقوی و مبارزه با کلیه مظاهر فساد و تباهی" (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۸).

همچنین در سند چشم انداز - به عنوان هدف آرمانی منبعث از قانون اساسی - از بین بردن فساد به عنوان یک آرمان مطرح شده که کشور باید طی چهار برنامه توسعه به آن دست یابد: "جامعه ایران در افق سند چشم انداز، چنین ویژگی‌هایی خواهد داشت: ... به دور از فقر، فساد، تبعیض و بهره‌مندی از محیط زیست مطلوب" (متن سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴، ۱۳۸۴). در همین راستا در سیاست‌های کلی برنامه‌های مختلف و به ویژه برنامه چهارم و پنجم توسعه - ابلاغی از سوی مقام معظم رهبری - در چندین بند و به طور صریح به موضوع مبارزه با فساد تاکید شده است:

"- تلاش در جهت تحقق عدالت اجتماعی و ایجاد فرصت‌های برابر و ارتقاء شاخص‌هایی از قبیل آموزش سلامت، تأمین غذا، افزایش درآمد سرانه و مبارزه با فساد.

- ایجاد محیط و ساختار مناسب حقوقی، قضایی و اداری برای تحقق اهداف چشم انداز.
- اصلاح نظام اداری و قضایی جهت: افزایش تحرک و کارایی، بهبود خدمت‌رسانی به مردم، تأمین کرامت و معیشت کارکنان، به کارگیری مدیران و قضات لایق و امین و تأمین شغل آنان، حذف یا ادغام مدیریت‌های موازی، تأکید بر تمرکززدایی در حوزه‌های اداری و اجرایی، پیشگیری از فساد اداری و مبارزه با آن و تنظیم قوانین مورد نیاز .

- تقویت قانون‌گرایی، انضباط اجتماعی، وجدان کاری، خودباوری، روحیه کار جمعی، ابتکار، درست‌کاری، قناعت، پرهیز از اسراف و اهتمام به ارتقاء کیفیت در تولید.

- تقویت و کارآمد کردن نظام بازرسی و نظارت، اصلاح قوانین و مقررات در جهت رفع تداخل میان وظایف نهادهای نظارتی و بازرسی" (متن سیاست‌های کلی برنامه چهارم و پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران).

اکنون سوال این است که چگونه و با چه ساز و کاری می‌توان به این اهداف دست یافت؛ و خط مشی‌های مبارزه با فساد در برنامه‌های توسعه قبلی دارای چه نقاط قوت و ضعفی بوده است؟ این پژوهش سعی دارد با تجزیه و تحلیل محتوای برنامه‌های گذشته، پیشنهادهایی برای اصلاح خط مشی‌های مبارزه با فساد برای آینده ارائه دهد. از این رو سوال اصلی که

این پژوهش به دنبال پاسخ‌گویی به آن است این است که: "محتوای خط مشی‌های مبارزه با فساد در برنامه‌های قبلی دارای چه نقاط قوت و وضعی بوده است و در ادامه مسیر رسیدن به جامعه‌ای سالم و عاری از فساد چه نکاتی باید مورد توجه قرار گیرند؟"

۱- بیان مسئله

پژوهش حاضر به دنبال تجزیه و تحلیل خط مشی‌های مبارزه با فساد جهت ارائه راه‌کارهای اصلاحی برای رسیدن به هدف سند چشم‌انداز در این زمینه می‌باشد که برای این منظور به بررسی چهار برنامه قبلی توسعه و ارزیابی نقاط قوت و ضعف خط مشی‌های آنها در مبارزه با فساد می‌پردازد. تاکید این پژوهش بر روی برنامه چهارم توسعه - به عنوان اولین قدم در راستای سند چشم‌انداز - می‌باشد.

نظام برنامه‌ریزی همانند هر سیستم دیگری دارای ورودی، خروجی، پردازش و بازخورد می‌باشد. در این نظام با ورودی‌هایی مانند نیازها، خواسته‌ها، اهداف و سیاست‌های کلی و نظر ذی‌نفعان مختلف در فرایند برنامه‌ریزی، خط مشی‌های مختلفی در جهت سیاست‌ها و اهداف کلی تدوین می‌شود که خروجی آن سند برنامه می‌باشد که در تحقیق حاضر "برنامه توسعه" نامیده می‌شود. هر برنامه متشکل از خط مشی‌های مختلفی جهت رسیدن به اهداف خود برنامه می‌باشد. در این پژوهش خط مشی‌های موجود در چهار برنامه توسعه مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. خط مشی‌های برنامه را می‌توان با دو رویکرد مورد تجزیه و تحلیل قرار داد:

۱- ارزیابی و تجزیه و تحلیل ساختاری؛ و ۲- ارزیابی و تجزیه و تحلیل محتوایی.

در تحقیق حاضر رویکرد تجزیه و تحلیل محتوایی برنامه مورد نظر می‌باشد.

با تمام اهمیتی که این موضوع در قوانین و در نظر رهبران سیاسی کشور و همچنین آموزه‌های اسلامی دارد، متأسفانه بر اساس گزارش آماری سازمان شفافیت بین الملل^۱ - که مربوط به زمان اجرای برنامه چهارم توسعه می‌باشد - کشور رشد زیادی در زمینه فساد داشته است. "کپنر" معتقد است مشکل یا مسئله عبارت است از اختلاف بین آنچه باید اتفاق می‌افتاد و آن چه اتفاق افتاده است و نیاز به اصلاح آن احساس می‌شود (الوانی، ۱۳۸۶: ص ۴۲). اکنون با توجه به مطالب بیان شده می‌توان گفت فاصله زیادی بین وضعیت مطلوب (به استناد قوانین و اسناد یاد شده) و وضعیت موجود (به استناد آمارهای در دسترس) وجود دارد و کشور به صورت جدی با مسئله فساد مواجه است. اهمیت مبارزه سازمان افته و هماهنگ با فساد ضرورت تجزیه و تحلیل خط مشی‌های گذشته جهت اصلاح آنها را روشن می‌سازد.

۲- پیشینه تحقیق

از دیرباز دولت‌ها و حکومت‌ها سعی داشته‌اند با فساد مبارزه نمایند. "ریلی"^۱ در این باره می‌گوید: تلاش برای کنترل فساد به اندازه خود فساد قدمت دارد (ریلی، ۱۹۹۹). تحقیقات زیادی توسط محققان دانشگاهی در این مورد انجام شده است. در بررسی تحقیقات انجام شده ابتدا باید چارچوبی برای بررسی تحقیقات ارائه نمود.

- تحقیقات انجام شده در مورد فساد را می‌توان بر اساس رویکردهای زیر طبقه بندی کرد:

۱- تحقیقات انجام شده جهت تشخیص چستی فساد و سنجش آن،

۲- بررسی عوامل و علت‌های^۲ موثر در پیدایش و رشد فساد،

۳- بررسی پیامدها و نتایج حاصل^۳ از فساد،

۴- راهکارها و روش‌های^۴ مبارزه با فساد.

اگر فساد به عنوان یک بیماری اجتماعی در نظر گرفته شود، می‌توان در چهار محور ذکر شده یعنی چستی، عوامل، پیامدها و راه‌کارها به شناخت و درمان این بیماری پرداخت. لازم به ذکر است که این چهار رویکرد یا مرحله از یکدیگر جدا و مستقل نیستند ولی به علت گستردگی موضوع و نیاز به درک و بررسی دقیق‌تر و کاربردی‌تر آن‌ها این تقسیم‌بندی انجام شده است. در دهه‌های اخیر تحقیقات در مورد موضوع فساد بیشتر بر رویکردهای اول، دوم و سوم تاکید داشته‌اند: (کافمن^۵، ۱۹۹۹)، (رز آکرمن^۶، ۱۹۹۹)، (جانستون^۷، ۲۰۰۱)، (گراف^۸، ۲۰۰۷) و (پلگرین و گرلاگ^۹، ۲۰۰۶). از سال ۱۹۹۰ یعنی از زمانی که سازمان‌های بین‌المللی همانند بانک جهانی^{۱۰}، صندوق بین‌المللی پول^{۱۱}، سازمان توسعه و همکاری‌های اقتصادی^{۱۲} و اتحادیه اروپا به ارزیابی کشورها از جهت طراحی و اجرای استراتژی‌های ضد فساد^{۱۳} پرداختند، ادبیات وسیعی در زمینه روش‌های مبارزه با فساد (رویکرد چهارم) شکل گرفت.

از زمانی که اثرات منفی فساد توسط محققانی چون رز آکرمن (۱۹۹۹)، کافمن (۲۰۰۲)، میلر (۲۰۰۲) و جانستون (۱۹۹۸) نشان داده شد، استفاده از استراتژی‌های ضد فساد برای بسیاری از کشورها اولویت پیدا کرد. به جز برخی کشورها که خود راه‌کارهایی برای مبارزه با

1 - Riley

2 - Causes

3 - Consequences

4 - Strategies or Policies

5 - Kaufman

6 - Rose Ackerman

7 - Johnston

8 - Groof

9 - Pellegrini & Gerlagh

10 - World Bank

11 - International Monetary Fund (IMF)

12 - Organization for Economic Cooperation and Development (OECD)

13 - Anti Corruption Strategy

فساد برنامه‌ریزی کرده‌اند، بسیاری از کشورها با پیوستن به کنوانسیون‌ها و موسسات بین‌المللی به اجرای استراتژی‌ها و خط‌مشی‌های پیشنهادی آن‌ها برای مبارزه با فساد پرداخته‌اند. با بررسی نقش رشته‌های مختلف علمی نیز می‌توان بر اساس تقسیم‌بندی بالا تحلیلی را ارائه نمود. مباحث مربوط به چیستی، عوامل موثر، پیامدها و نتایج، بیشتر در رشته‌هایی مانند جامعه‌شناسی، اقتصاد و علوم سیاسی بررسی می‌شوند؛ اگر مطالعات نوع چهارم (راهکارها و روش‌های مبارزه با فساد) به صورت تک‌بعدی بررسی شود موثر نیست و نمی‌تواند بیماری فساد را درمان کند. به همین دلیل رویکرد چهارم (راهکارها و روش‌های مبارزه با فساد) نیاز به یک نگرش بین رشته‌ای، جامع و چندبعدی دارد، که آن را می‌توان در رشته مدیریت دولتی و به‌ویژه در مدل‌ها خط‌مشی‌گذاری جستجو کرد.

۳- مبانی نظری و مدل مفهومی

بر اساس نظریه انتخاب عمومی^۱، فرد با اتخاذ تصمیمات عقلایی به نتایج از پیش تعیین‌شده می‌رسد. بر اساس این نظریه ماموران دولتی در تلاش برای به حداکثر رساندن منافع شخصی خود زمانی دچار فساد می‌شوند که منافع مورد انتظار آن‌ها بیشتر از مضرات مورد انتظارشان (ترکیبی از مجازات‌های ممکن و احتمال دستگیری) باشد. "رزاکرمن" یکی از نظریه‌پردازان این حوزه تحلیل‌های خود را بر این اساس قرار داده و نتیجه‌گیری می‌کند که فساد ماموران دولتی با بررسی و محاسبه آگاهانه و عمدی مزایای بالقوه فساد و هزینه‌های بالقوه آن صورت می‌گیرد. بر اساس تئوری انتخاب عمومی برای پیشگیری از فساد باید منافع آن را به حداقل ممکن و هزینه‌هایش را به حداکثر ممکن رساند. البته با توجه به این‌که دست‌کاری منافع فساد دشوار می‌باشد، تمرکز اصلی بر روی افزایش هزینه‌های آن است. پاساس^۲ (۲۰۰۰) شکاف‌های ساختاری بوجود آمده در حوزه‌های سیاست، فرهنگ و اقتصاد را جرم‌زا می‌داند. پوارالا^۳ (۱۹۹۶) رویکردی ساختاری-کارکردی به فساد دارد و فساد را کژکارکردی که توسط عوامل فرهنگی، اداری، اقتصادی و سیاسی داخلی ایجاد می‌شود تعریف می‌کند که برای پیشگیری و مبارزه با فساد نیز باید از طریق همین عوامل اقدام نمود. بسیاری از مطالعات انجام شده در ایران رویکرد ساختاری-کارکردی داشته‌اند و محققان استراتژی‌ها و خط‌مشی‌های مبارزه با فساد را با رویکرد کارکردی-ساختاری بررسی نموده‌اند. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی نیز در ارائه برنامه‌های مبارزه با فساد از این مدل استفاده کرده است. بنابراین با بررسی تحقیقات انجام گرفته، با توجه به جامع بودن و استفاده بیشتر از مدل

1 - Public Choice Theory

2 - Passas

3 - Pavarala

چهاربعدی که سیاست‌های مبارزه با فساد را در چهار بعد اقتصادی، اداری، اجتماعی و سیاسی مورد تحلیل قرار می‌دهد، همچنین تطبیق بیشتر مدل مذکور با ساختار برنامه‌های توسعه، این مدل به عنوان مدل مفهومی این پژوهش انتخاب گردید. "الوانی و زرندی" در پژوهشی باتوجه به ضرورت اتخاذ رویکرد چندبعدی در مبارزه با فساد اداری، شاخص‌های استراتژی مبارزه با فساد در پنج نهاد بین‌المللی فعال در این حوزه را مورد بررسی قرار داده‌اند و شاخص‌های منتخب در چهار حوزه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و اداری را دسته‌بندی نموده‌اند (جدول ۱). در این پژوهش برای اولویت‌بندی شاخص‌ها از نظرات ۲۶ نفر از خبرگان استفاده شده است که شاخص‌های منتخب مورد تایید قرارگرفتند (الوانی و زرندی، ۱۳۸۹).

جدول شماره ۱- ابعاد و شاخص‌های سیاست‌های مبارزه با فساد

ابعاد سیاست‌ها	شاخص‌ها
اقتصادی	حذف طرح‌های فسادخیز
	خصوصی‌سازی مناسب
	مقررات‌زدایی
	اصلاحات مالیاتی و گمرکی
	بخش‌های بانکی
	اصلاحات سیاست تجاری و کلان
اداری	مدیریت هزینه‌های عمومی
	اصول اخلاقی
	خط مشی شایسته‌سالاری
	حقوق و مزایا
	کارایی اداری
	تصمیم‌سازی غیر متمرکز
	افشای درآمد/دارایی
	وضع قوانین مناسب
	مجازات سنگین برای رفتارهای فاسد
	تدارک خدمات رقابتی
وجود سیستم نظارت کارآمد	
اجتماعی	بخش قضایی و حقوقی
	ارتقاء خدمات عمومی
	آموزش عمومی و ارتباطات و فرهنگ‌سازی
	مشارکت جامعه مدنی و نظارت عمومی
	دسترسی به اطلاعات
سیاسی	آزادی رسانه‌ها
	رقابت سیاسی

احزاب مستقل	
شفافیت در وضعیت مالی احزاب	
ارتقای پاسخ‌گویی	
تعهد آشکار رهبران	
مشارکت فعال با سازمان‌های جهانی و بین‌المللی	

۴- اهداف و پرسش‌های تحقیق

هدف اصلی

هدف اصلی پژوهش حاضر، تجزیه و تحلیل و ارزیابی خط‌مشی‌های مبارزه با فساد در برنامه‌های چهارگانه توسعه ج.ا.ا. و بررسی نقاط ضعف و قوت این خط‌مشی‌ها است.

پرسش‌ها و فرضیه‌ها

با توجه به انتخاب روش کیفی و اهمیت اعتبار درونی، هیچ‌گونه فرضیه‌ای طراحی نمی‌شود و به جای فرضیه از سوال استفاده می‌شود.

پرسش اصلی

وضعیت (نقاط ضعف و قوت) محتوایی خط‌مشی‌های مبارزه با فساد در برنامه‌های توسعه چگونه بوده است؟

پرسش‌های فرعی

- وضعیت محتوایی خط‌مشی‌های مبارزه با فساد در برنامه‌های چهارگانه توسعه از بعد اقتصادی چگونه است؟
- وضعیت محتوایی خط‌مشی‌های مبارزه با فساد در برنامه‌های چهارگانه توسعه از بعد اداری چگونه است؟
- وضعیت محتوایی خط‌مشی‌های مبارزه با فساد در برنامه‌های چهارگانه توسعه از بعد اجتماعی چگونه است؟
- وضعیت محتوایی خط‌مشی‌های مبارزه با فساد در برنامه‌های چهارگانه توسعه از بعد سیاسی چگونه است؟
- چه پیشنهادهایی جهت اصلاح و بهبود خط‌مشی‌های مبارزه با فساد در برنامه‌های آتی می‌توان ارائه نمود؟

۵- روش تحقیق

این تحقیق از نظر هدف از نوع کاربردی است. هدف تحقیقات کاربردی دستیابی به نتایج و راه‌کارهایی برای پیاده‌سازی جهت حل مسائل می‌باشد. لذا هدف پژوهش حاضر توصیف

یک پدیده (توصیفی) یا نظریه پردازی (بنیادی) نیست. هدف این پژوهش تجزیه و تحلیل خط مشی‌های مبارزه با فساد در برنامه قبلی توسعه جهت ارائه پیشنهادهایی برای بهبود برنامه‌های آتی جهت حرکت به سمت تحقق سند چشم‌انداز می‌باشد.

از آن جا که در این تحقیق متغیرها دست‌کاری نمی‌شوند، این پژوهش از نظر جمع‌آوری اطلاعات از نوع توصیفی-تحلیلی می‌باشد. بر اساس دسته‌بندی دیگر، این پژوهش از نوع مطالعه چندموردی^۱ می‌باشد، زیرا به دنبال آن است که بر اساس یک مدل، وضعیت خط مشی‌های مبارزه با فساد را در برنامه‌های چهارگانه توسعه بررسی کند. در این تحقیق، مفهوم "مورد" به "برنامه یک دوره" اطلاق می‌شود که با چهار مورد آن روبرو هستیم. انتخاب روش مطالعه موردی بدلیل اعتبار درونی بیشتر این روش نسبت به روش‌های پیمایشی است.

منابع جمع‌آوری اطلاعات

استفاده از منابع کتابخانه‌ای، کتب معتبر و مقاله‌های مرتبط و جدید، استفاده از جراید، روزنامه‌ها، اسناد دولتی و تحقیق‌های دانشگاهی در زمینه فساد و استفاده از نظر خبرگان.

جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری پژوهش حاضر، خط مشی‌های موجود در چهار برنامه توسعه است. در این تحقیق، کل جامعه آماری مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد.

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

در این تحقیق از روش‌های تجزیه و تحلیل متناسب با تحقیقات کیفی و موردپژوهی همچون تحلیل محتوا، تکنیک تجزیه و تحلیل تم^۲ و تجزیه و تحلیل درون‌موردی و بین‌موردی استفاده می‌شود.

جدول ۲- نتایج عددی حاصل از جدول‌های تحلیل محتوای چهار برنامه

تعداد مضمون‌ها در برنامه چهارم	تعداد مضمون‌ها در برنامه سوم	تعداد مضمون‌ها در برنامه دوم	تعداد مضمون‌ها در برنامه اول	شاخص‌ها	ابعاد
۱	۰	۱	۰	حذف طرح‌های فسادخیز	اقتصادی (E)
۹۳	۷۳	۱۸	۶	خصوصی‌سازی مناسب	
۱۴	۶	۱۹	۶	مقررات‌زدایی	
۱۸	۲۰	۳۸	۶	اصلاحات مالیاتی و گمرکی	
۱۹	۱۱	۱۷	۱۰	بخش‌های بانکی	
۱۳	۳	۲۳	۱۷	اصلاحات سیاست تجاری و کلان	
۲۹	۲۰	۳۰	۲۱	مدیریت هزینه‌های عمومی	
۱۸۷	۱۳۳	۱۴۶	۶۶	مجموع	
۴	۲	۱۰	۴	اصول اخلاقی	اداری (A)
۶	۱	۱۵	۵	خط‌مشی شایسته‌سالاری	
۱۰	۱۶	۹	۵	حقوق و مزایا	
۳۹	۴۷	۲۸	۱۸	کارایی اداری	
۲۷	۲۳	۱۹	۶	تصمیم‌گیری غیر متمرکز	
۰	۰	۰	۰	افشای درآمد/اداری	
۳	۰	۱	۱	وضع قوانین مناسب	
۲	۰	۳	۳	مجازات سنگین برای رفتارهای فاسد	
۳۱	۲۲	۱۲	۱۰	تدارک خدمات رقابتی	
۲۷	۲۱	۳۰	۹	وجود سیستم نظارت کارآمد	
۱۰	۸	۷	۱۰	بخش قضایی و حقوقی	
۱۵۹	۱۴۰	۱۳۴	۷۱	مجموع	
۳۵	۲۲	۲۵	۲۰	ارتقاء خدمات عمومی	اجتماعی (S)
۱۴	۲	۲۷	۴	آموزش عمومی و ارتباطات و فرهنگ‌سازی	
۱۲	۱	۷	۲	مشارکت جامعه مدنی و نظارت عمومی	
۰	۰	۱	۱	دسترسی به اطلاعات	

۵	۰	۰	۱	آزادی رسانه‌ها	سیاسی (P)
۶۶	۲۵	۶۰	۲۸	مجموع	
۱	۰	۰	۰	رقابت سیاسی	
۱	۰	۰	۰	احزاب مستقل	
۰	۰	۰	۰	شفافیت در وضعیت مالی احزاب	
۵	۰	۰	۰	ارتقای پاسخ‌گویی	
۰	۰	۰	۰	تعهد آشکار رهبران	
۴	۲	۰	۰	مشارکت فعال با سازمان‌های جهانی و بین‌المللی	
۰	۰	۰	۰	تصویب کنوانسیون‌های مبارزه با فساد	
۱۱	۲	۰	۰	مجموع	

۶- تجزیه و تحلیل داده‌ها

جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات ابتدا نتایج حاصل از تحلیل محتوای برنامه‌ها و دسته‌بندی کدها در قالب چهار جدول مجزا ارائه می‌گردد.^۱ در مرحله بعد نتایج عددی حاصل از جداول چهار برنامه در قالب یک جدول -که نشان‌دهنده فراوانی مضمون‌های مربوط به هر شاخص و ابعاد چهارگانه می‌باشد- ارائه می‌شوند. سپس با ارائه نمودار روند مربوط به هر شاخص به تجزیه و تحلیل آن پرداخته می‌شود. در انتهای شاخص‌های هر بعد نیز نمودار روند کلی آن بعد ارائه و تجزیه و تحلیل می‌شود. در پایان، نمودار روند چهار بعد اقتصادی، اداری، اجتماعی و فرهنگی در طی چهار برنامه جهت تجزیه و تحلیل دقیق‌تر ارائه خواهد شد.

تجزیه و تحلیل روند شاخص‌های مربوط به خط مشی‌های مبارزه با فساد در چهار برنامه توسعه

روند کلی بعد اقتصادی: همان‌گونه که نمودار شکل ۱ نشان می‌دهد روند کلی توجه به خط مشی‌های اقتصادی در طی چهار برنامه توسعه صعودی بوده است.

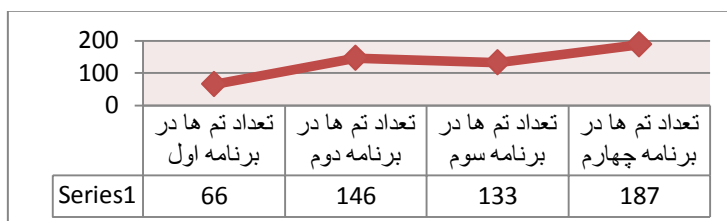
روند کلی بعد اداری: همان‌گونه که نمودار شکل ۲ نشان می‌دهد روند کلی توجه به خط مشی‌های اداری در طی چهار برنامه توسعه نیز صعودی بوده است.

روند کلی بعد اجتماعی: همان‌گونه که نمودار شکل ۳ نشان می‌دهد روند کلی توجه به خط مشی‌های اجتماعی در طی چهار برنامه توسعه روند منظمی نداشته و توجه به خط

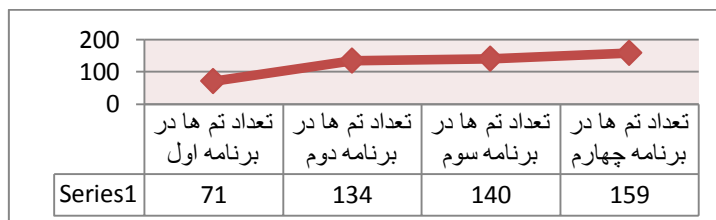
۱- نتیجه‌ی این کار در پیوست پایان‌نامه در قالب چهار جدول مجزا ارائه شده است.

مشی‌های اجتماعی در برنامه‌های دوم و چهارم بیشتر بوده و در برنامه‌های اول و سوم کمتر بوده است.

روند کلی بعد سیاسی: همان‌گونه که نمودار شکل ۴ نشان می‌دهد روند کلی توجه به خط مشی‌های سیاسی طی چهار برنامه توسعه صعودی بوده است.

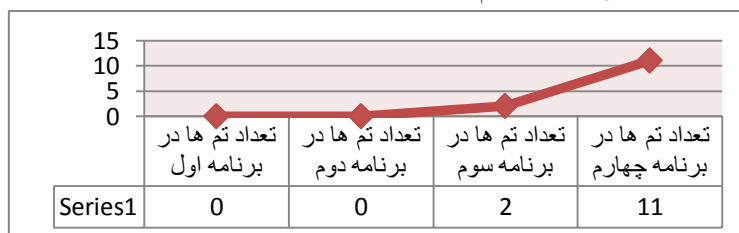
شکل ۱- بعد اول- خط مشی‌های اقتصادی مبارزه با فساد

شکل ۲- بعد دوم - خط مشی‌های اداری مبارزه با فساد

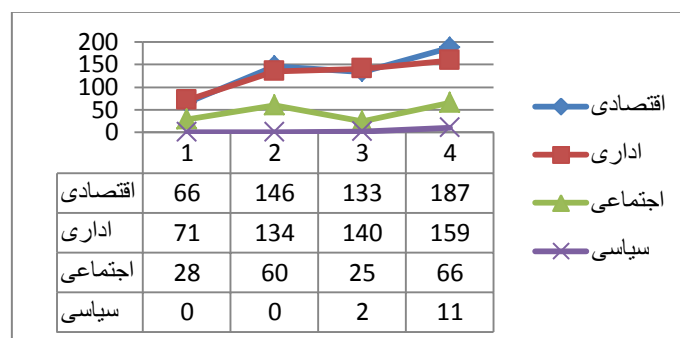
شکل ۳- بعد سوم- خط مشی‌های اجتماعی مبارزه با فساد

شکل ۴- بعد چهارم - خط مشی‌های سیاسی مبارزه با فساد

نمودار مقایسه روند چهار بعد اقتصادی، اداری، اجتماعی و سیاسی در چهار برنامه

همان‌گونه که نمودار شکل ۵ نشان می‌دهد طی برنامه‌های توسعه، خط مشی‌های بعد اقتصادی و سپس اداری بیشترین میزان توجه را داشته‌اند و روند آن‌ها صعودی بوده است. به خط مشی‌های بعد اجتماعی نسبت به دو بعد قبل توجه کمتری شده و روند منظمی نداشته است به طوری که در برنامه‌های دوم و چهارم بیشترین توجه و در برنامه‌های اول و سوم کمترین توجه را داشته‌اند. همچنین ملاحظه می‌شود که خط مشی‌های بعد سیاسی کمترین توجه را در برنامه‌ها داشته است. در برنامه‌های اول و دوم هیچ توجهی به این خط مشی‌ها نشده و میزان توجه به آن‌ها در برنامه‌های سوم و چهارم نیز ناچیز بوده است.

شکل ۵- روند مقایسه‌ای ابعاد چهارگانه خط مشی‌های مبارزه با فساد

۷- بحث و نتیجه گیری

پاسخ به پرسش فرعی اول

بر اساس تجزیه و تحلیل داده‌ها و نمودارهای روند بعد اقتصادی و شاخص‌های آن می‌توان نقاط قوت و ضعف محتوای خط مشی‌های برنامه از بعد اقتصادی را چنین عنوان کرد:

نقاط قوت

۱- توجه مناسب به سیاست‌های مربوط به "خصوصی‌سازی مناسب" در برنامه‌ها و روند صعودی آن، ۲- توجه مناسب به سیاست‌های مربوط به "مدیریت هزینه‌های عمومی" در برنامه‌ها و روند صعودی کلی آن، ۳- توجه مناسب به سیاست‌های مربوط به "اصلاحات بخش بانکی" و روند کلی صعودی آن، ۴- توجه مناسب به سیاست‌های مربوط به "اصلاحات مالیاتی و گمرکات" به‌ویژه در برنامه‌های دوم و سوم و ۵- توجه مناسب به سیاست‌های مربوط به "مقررات‌زدایی" در برنامه‌ها.

نقاط ضعف

۱- عدم توجه مناسب به سیاست‌های مربوط به "حذف طرح‌های فسادخیز" در برنامه‌ها.

پیشنهادها

- با توجه به نقاط قوت و ضعف محتوای برنامه‌ها در بعد اقتصادی پیشنهادهای زیر برای برنامه‌های بعدی ارائه می‌گردد:
- به خط مشی‌هایی که بر حذف شدن یا نظارت قوی‌تر بر طرح‌های مستعد فساد تاکید دارند توجه بیشتری شود،
 - در محتوای برنامه‌ها به خط مشی‌های مربوط به اصلاحات بانکی، سیاست‌های تجاری و اصلاح سیاست‌های بازرگانی همانند قوانین صادرات و واردات، آزادسازی تجاری، عقلانی‌سازی تعرفه‌ها و جلوگیری از رانت‌های اقتصادی توجه بیشتری شود،
 - به خط مشی‌های مربوط به تثبیت شاخص‌های اقتصاد کلان مانند کاهش تورم و توزیع عادلانه ثروت و درآمد توجه بیشتری شود،
 - با توجه به روند نزولی توجه به اصلاحات مالیاتی و گمرکی در برنامه چهارم نسبت به برنامه سوم ضروری است میزان توجه به این خط مشی‌ها افزایش یابد.

پاسخ به پرسش فرعی دوم

بر اساس تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌ها و نمودارهای روند بعد اداری و شاخص‌های آن می‌توان نقاط قوت و ضعف محتوای خط مشی‌های برنامه در بعد اداری را چنین برشمرد:

نقاط قوت

- ۱- توجه مناسب به سیاست‌های مرتبط با "کارایی اداری" در برنامه‌های توسعه و روند صعودی آن،
- ۲- توجه مناسب به سیاست‌های مرتبط با "سیستم نظارت کارآمد" و روند صعودی کلی آن،
- ۳- توجه مناسب به سیاست‌های مرتبط با "تصمیم‌گیری غیر متمرکز" و روند صعودی آن،
- ۴- توجه مناسب به سیاست‌های مرتبط با "ندارک خدمات رقابتی" و روند صعودی آن و
- ۵- توجه مناسب به سیاست‌های مرتبط با "حقوق و مزایا" و روند کلی صعودی آن.

نقاط ضعف

- ۱- عدم توجه کافی به سیاست‌های مربوط به "اصول اخلاقی" در برنامه‌ها و روند نزولی آن،
- ۲- عدم توجه کافی به سیاست‌های مربوط به "وضع قوانین مناسب برای مبارزه با فساد"،
- ۳- عدم وجود هیچ گونه سیاستی در راستای "افشای درآمد و دارایی مدیران و مسئولان" در برنامه‌ها،
- ۴- عدم توجه مناسب به سیاست‌های مربوط به "مجازات افراد فاسد" در برنامه‌ها.

پیشنهادها

با توجه به نقاط قوت و ضعف محتوای برنامه‌ها از بعد اداری، پیشنهادهای زیر جهت برنامه‌های بعدی ارائه می‌گردد:

- تدوین خط مشی‌های مناسب جهت ارتقای اصول اخلاقی در جامعه، به‌ویژه ادارات دولتی، افزایش تعهد اخلاقی مدیران و کارکنان به این اصول، افزایش وجدان کاری مدیران و کارکنان و ارتقای نظم و انضباط اداری،
- تدوین خط مشی‌های مناسب جهت وضع و تقویت قوانین کافی و منسجم در زمینه‌هایی مانند قوانین حمایت از شهود و مخبران فساد، مبارزه با پولشویی، اختلاس و رشوه‌خواری.
- ارائه خط مشی‌هایی در برنامه‌های توسعه جهت اجرای قانون اعلام و افشای اموال مدیران و پاسخ‌گویی مدیران نسبت به اموال و دارایی‌های خود،
- تدوین خط مشی‌هایی جهت تقویت و افزایش مجازات‌های مرتکبان فساد و اصلاح قوانین جزایی در این زمینه.

پاسخ به پرسش فرعی سوم

بر اساس تجزیه و تحلیل‌ها و یافته‌ها و نمودارهای روند بعد اجتماعی و شاخص‌های آن می‌توان نقاط قوت و ضعف محتوای خط مشی‌های برنامه از بعد اجتماعی را چنین برشمرد:

نقاط قوت

- ۱- توجه مناسب به سیاست‌های مربوط به "ارتقاء خدمات عمومی" و روند صعودی آن، ۲- توجه مناسب به سیاست‌های مربوط به "آموزش عمومی و ارتباطات و فرهنگ‌سازی" در برنامه‌های دوم و چهارم، ۳- توجه مناسب به سیاست‌های مربوط به "مشارکت جامعه مدنی و نظارت عمومی" در برنامه‌های دوم و چهارم و ۴- توجه مناسب به سیاست‌های مربوط به "آزادی رسانه‌ها" در برنامه چهارم.

نقاط ضعف

- ۱- عدم توجه به سیاست‌های مربوط به "دسترسی آزاد مردم به اطلاعات" در برنامه‌های توسعه و عدم وجود هیچ‌گونه سیاستی در این باره در برنامه‌های سوم و چهارم توسعه،
- ۲- عدم توجه به سیاست‌های مربوط به "آزادی رسانه‌ها" در برنامه‌های اول، دوم و سوم.

پیشنهادها

با توجه به نقاط قوت و ضعف محتوای برنامه‌ها از بعد اجتماعی، پیشنهادهای زیر برای برنامه‌های بعدی ارائه می‌گردد:

- تدوین خط مشی‌هایی در جهت ارتقای دسترسی مردم و سازمان‌های غیردولتی به اطلاعات دولتی به‌ویژه اطلاعات اقتصادی و مالی دولت،
- تدوین خط مشی‌هایی در جهت آزادی رسانه‌ها برای دریافت و ارائه اطلاعات، ارتقای آزادی بیان و عدم سانسور و انحراف اطلاعات،
- توجه بیشتر به مشارکت جامعه مدنی و ایجاد ساز و کارهایی برای نظارت آن‌ها بر دولت،

- توجه به ارائه خط مشی‌هایی در جهت ارتقای آگاهی‌های مردم نسبت به فساد و ارتقای فرهنگ عمومی مبارزه با فساد در بین مردم.

پاسخ به سوال فرعی چهارم

به طور کلی، به بعد سیاسی در برنامه‌های توسعه توجه کافی نشده است و این یکی از ضعف‌های همه‌ی برنامه‌های چهارگانه توسعه می‌باشد.

بر اساس تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌ها و نمودارهای بعد سیاسی و شاخص‌های آن می‌توان از نکات زیر به عنوان نقاط قوت و ضعف محتوای خط مشی‌های برنامه از بعد سیاسی یاد کرد:

نقاط قوت

۱- نقطه قوت نسبی شاخص‌های سیاسی در برنامه چهارم این بوده است که در این برنامه برخی از شاخص‌های آن به‌ویژه شاخص‌های مربوط به سیاست‌های "ارتقای پاسخ‌گویی" و "مشارکت فعال با سازمان‌های جهانی" مورد توجه قرار گرفته است.

نقاط ضعف

۱- تقریباً همه شاخص‌های مربوط به بعد سیاسی در سه برنامه نخست مورد بی‌توجهی قرار گرفته‌اند و هیچ‌گونه سیاستی در این بعد وجود ندارد. در برنامه چهارم نیز سه شاخص آن همچنان بدون هیچ‌گونه سیاستی بوده است.

پیشنهادها

با توجه به نقاط قوت و ضعف محتوای برنامه‌ها در بعد سیاسی، پیشنهادهای زیر برای برنامه‌های بعدی ارائه می‌شود:

- تدوین خط مشی‌هایی جهت افزایش رقابت‌های سالم سیاسی و عدم انحصارگرایی در قدرت و نهادهای حاکمیتی، تدوین خط مشی‌هایی در جهت تمرکززدایی در قدرت و ایجاد فضای باز سیاسی با توسعه و تقویت احزاب سیاسی، تدوین خط مشی‌هایی در جهت حمایت مالی دولت از احزاب سیاسی و ارزیابی وضعیت مالی احزاب، تدوین خط مشی‌هایی در جهت افزایش پاسخ‌گویی مدیران دولتی در برابر تصمیم‌ها در قبال شهروندان، تدوین خط مشی‌هایی در جهت افزایش تعهد مسئولان و مردم به مبارزه با فساد و تقویت اراده سیاسی و تدوین خط مشی‌هایی در جهت ارتقای همکاری‌های بین‌المللی با سایر کشورها در جهت مبارزه با فساد.

پاسخ به پرسش اصلی تحقیق

با تجزیه و تحلیل داده‌ها و بررسی محتوا و روند شاخص‌های مربوط به خط مشی‌های مبارزه با فساد، نقاط قوت و ضعف آن‌ها به طور تفصیلی در قسمت پاسخ به پرسش‌های فرعی

بررسی شدند و پیشنهادهایی جهت اصلاح برنامه‌های آتی ارائه گردید. سیاست‌گزاران می‌توانند با عنایت به نقاط قوت و ضعف برنامه‌ها، سیاست‌های مغفول را مورد توجه بیشتر قرار داده و به تقویت نقاط مثبت بپردازند. نکته مهم و کلیدی دیگر این است که یکی از ضعف‌های اساسی برنامه‌های توسعه عدم توازن در خط مشی‌های برنامه‌های توسعه می‌باشد. چنان‌که نمودار شکل ۵ نشان می‌دهد، در طی هر چهار برنامه خط مشی‌های اقتصادی بخش عمده‌ای از برنامه‌ها را به خود اختصاص داده‌اند و تنها شاخص‌های بعد اداری متناسب با شاخص‌های اقتصادی بوده است. البته در برنامه چهارم بین میزان توجه به این دو شاخص نیز تفاوت ایجاد شده است. همچنین تفاوت بین شاخص‌های ابعاد اجتماعی و سیاسی با دو بعد دیگر بسیار زیاد است. بعد سیاسی در برنامه‌های توسعه مورد بی‌توجهی کامل قرار گرفته است.

مصادق دیگر عدم توازن در خط مشی‌ها، عدم توازن در شاخص‌های مربوط به ابعاد می‌باشد. چنان‌که در نمودارهای شاخص‌ها و فراوانی مضامین آن‌ها مشاهده می‌شود، برخی شاخص‌ها بسیار زیاد و برخی دیگر بسیار کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. به طور مثال، به شاخص مربوط به خصوصی‌سازی توجه قابل ملاحظه‌ای صورت گرفته در حالی که به شاخص‌های مربوط به خط مشی‌های اصلاح سیاست‌های بانکی، تجاری یا توزیع عادلانه ثروت و یا خط مشی‌های مربوط به نظارت و بازرسی که سیاست‌های مکمل خصوصی‌سازی می‌باشند، توجه کافی صورت نگرفته است. با توجه به این نقطه ضعف ممکن است خصوصی‌سازی به جای کاهش فساد، زمینه‌ساز گسترش بیشتر فساد نیز گردد. بنا بر آنچه گفته شد می‌توان ضرورت توازن در خط مشی‌های مبارزه با فساد و همه‌جانبه‌بودن آن‌ها را نتیجه‌گیری کلی این پژوهش دانست. به‌ویژه به خط مشی‌های سیاسی و اجتماعی باید توجه بیشتری در برنامه‌های توسعه صورت گیرد، زیرا با اقدامات متوازن است که می‌توان به طور همه‌جانبه با فساد که دارای ابعاد مختلف است مقابله کرد.

۸- پیشنهادهایی برای تحقیقات آتی

بر اساس یافته‌های به دست آمده از تحقیق کنونی می‌توان پیشنهادهای زیر را برای تحقیقات بعدی ارائه کرد:

- تحقیق و تجزیه و تحلیل ساختاری خط مشی‌های مبارزه با فساد در برنامه‌های توسعه،
- تجزیه و تحلیل سیستم خط مشی‌گذاری و برنامه‌ریزی در زمینه مبارزه با فساد،
- تجزیه و تحلیل اسناد فرادستی برنامه‌های توسعه در زمینه مبارزه با فساد،
- پژوهش در زمینه اثرگذاری خط مشی‌های مبارزه با فساد.

منابع و ماخذ

- ۱- الوانی، سید مهدی (۱۳۸۶) «تصمیم‌گیری و تعیین خط مشی دولتی»، تهران: سمت.
- ۲- الوانی، سید مهدی، شریف‌زاده، فتاح (۱۳۸۶)، «فرایند خط مشی‌گذاری عمومی»، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.
- ۳- افشاری، اسماعیل (۱۳۷۵) «بررسی راه‌های جلوگیری از فساد مالی ناشی از پورسانت در معاملات توسط مدیران»، پایان‌نامه چاپ نشده، دانشگاه تربیت مدرس.
- ۴- اعضادی، محمد حسن (۱۳۸۱) «بررسی عوامل تهدیدکننده سلامت نظام اداری ایران نگرشی سیستمی»، مجموعه مقالات همایش سلامت اداری، تهران.
- ۵- استیک، رابرت ای (۱۳۷۹) «هنر پژوهش موردی» تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- ۶- تسلیمی، محمد سعید (۱۳۷۸) «تحلیل فرایندی خط مشی‌گذاری و تصمیم‌گیری»، تهران: سمت.
- ۷- حبیبی، نادر (۱۳۷۵) «فساد اداری (عوامل موثر و روش‌های مبارزه)»، تهران: وثقی.
- ۸- حقانی، فتح‌الله... (۱۳۷۹) «بررسی علل اقتصادی فساد مالی در ایران»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد چاپ نشده، دانشگاه مازندران.
- ۹- خواستار، حمزه (۱۳۸۷) «بررسی عوامل موثر بر خودکارآمدی ملی در زمینه علم و فناوری برای تحقق اهداف چشم‌انداز»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد چاپ نشده، دانشگاه تهران.
- ۱۰- دانایی فرد، حسن (۱۳۸۴) «تئوری‌پردازی با استفاده از رویکرد استقرایی: استراتژی مفهوم‌سازی تئوری بنیادی»، دانشور رفتار، ۱۱.
- ۱۱- ربیعی، علی (۱۳۸۷) «زنده باد فساد، جامعه‌شناسی سیاسی فساد در دولت‌های جهان سوم»، تهران: ترمه.
- ۱۲- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۸۶) «سرطان اجتماعی فساد»، تهران: انتشار.
- ۱۳- ذاکری، مصطفی (۱۳۸۵) «فساد اداری و تأثیر آن بر روند توسعه در ایران»، پایان‌نامه منتشر نشده، دانشگاه تهران.
- ۱۴- زرنندی، سعید (۱۳۸۵) «طراحی چارچوبی برای تضمین سلامت و اجتناب از فساد اداری در سازمان‌های مبتنی بر فناوری اطلاعات»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد منتشر نشده، دانشگاه تهران.
- ۱۵- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، معاونت امور مدیریت و منابع انسانی (۱۳۸۰) «طرح مطالعات تدوین برنامه مبارزه با فساد و ارتقای سلامت در نظام اداری کشور».
- ۱۶- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، مرکز آموزش مدیریت دولتی (۱۳۷۸) «ارتقای سلامت اداری»، مجموعه مقالات همایش توسعه نظام اداری، تهران.
- ۱۷- شریف بجستانی، نیلوفر (۱۳۸۵) «تأثیر اجرای موازن حقوق بشر در پیشگیری و مقابله با فساد اداری»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد منتشر نشده، دانشگاه شهید بهشتی.
- ۱۸- عباس‌زادگان، سید محمد (۱۳۸۳) «فساد اداری»، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- ۱۹- فرج‌پور، مجید (۱۳۸۳) «فقر، فساد و تبعیض موانع توسعه در ایران»، تهران: رسا.
- ۲۰- فرخ‌سرشت، بهزاد (۱۳۸۲) «بررسی عوامل موثر در بروز فساد اداری به منظور ارائه الگویی جهت کاهش اثرات آن در روند توسعه جمهوری اسلامی ایران» رساله دکتری منتشر نشده، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات.
- ۲۱- معدنچیان، ابراهیم (۱۳۸۲) «بررسی وضعیت و برنامه‌ریزی برای مبارزه با فساد اداری در کره جنوبی و تانزانیا»، تهران: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.
- ۲۲- معدنچیان، ابراهیم (۱۳۷۹) «سازمان و فعالیت‌های ضد فساد اداری هنگ‌کنگ، مالزی و سنگاپور»، تهران: انتشارات دانشکده مدیریت دانشگاه تهران.
- ۲۳- مرتضوی، سعید (۱۳۷۸) «تحلیل و تبیین علل فساد اداری و پیامدهای آن»، مجموعه مقالات چهارمین اجلاس بازرسان کل آسیا، سازمان بازرسی کل کشور.

- ۲۴- میرمحمدی، سیدمحمد (۱۳۷۷) «طراحی ساختار مطلوب نظارت در نظام اداری جمهوری اسلامی ایران»، پایان‌نامه دکتری منتشر نشده، دانشگاه تهران.
- 25- Andersen, Thomas (2008) "E-Government as an anti-corruption strategy". *Information Economics and Policy*.
- 26- "ADB/OECD Anti-Corruption Initiative for Asia-Pacific" published in March 2002 and available at: <http://www.oecd.org/daf/ASIAcom/ActionPlan.htm>
- 27- Barreto, Raul Anibal (1996) "Institutional corruption the public sector, and Economic development". Unpublished Doctoral Dissertation. University of Colorado.
- 28- Brown, Steven F. (2005) "Corruption and causality: A multi-country panel data model with implications for international corporate policy". Unpublished Doctoral Dissertation, Touro University International.
- 29- Couper, Ernest (2001) "Corruption and Economic Growth: Theory and international evidence". Unpublished Doctoral Dissertation. University of Illinois at Chicago.
- 30- Desta, Yemane (2004) "Designing Anti-Corruption Strategies for Developing Countries: A country study of Eritrea". Unpublished Doctoral Dissertation *North Carolina State University.
- 31- Dorhoi, Monica (2005) "Anti-Corruption strategies and Fighting corruption in central and eastern Europe", Unpublished Doctoral Dissertation. Michigan State University.
- 32- Groof, Gjalt (2007) "Causes of Corruption": *Public Administration Quarterly*. Vol. 31, 39-47.
- 33- Heidenheimer A. J., Johnston, M., and Le Vine, V. T. (Eds) (1989) "Political Corruption", A Handbook. New Brunswick NJ: Transaction Publishers.
- 34- Johnston, Michael (1998) "Fighting Systemic Corruption". Edited by Mark Robinson. London: Frank Cass & co Ltd. 85-105
- 35- Kaufman, Daniel and Sahr J. Kpundeh (1999) "Curbing corruption: Toward a Model of Building of National Integrity". Washington DC: Economic Development Institute 89-97.
- 36- Mauro, P. (1995) "Corruption and Growth" **Quarterly Journal of Economics*. Lx (3) 681-712.
- 37- Pellegrini, Lorenzo and Gerlagh *Reyer (2006) "Economics of Governance".
- 38- Riley, Stephen (1999) "The political Economy of Anti-corruption". *The European Journal of Development Research* 10 (June): 129-159.
- 39- Rose-Ackerman, Susan (1999) "Corruption and Government: Causes, Consequences and Reform". Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- 40- Rose - Ackerman S. (1996) "The Political Economy Of Corruption: Causes and Consequences". *Viewpoint (World Bank)* No. 15.
- 41- Scott, James C. (1969) "The Analysis of Corruption in Developing Nations. *Comparative Studies in Society and History*", Cambridge University Press. Vol. 11 No. 3. 315-341.
- 42- Stapenhurst F.; Langseth P. (1997) "The Role Of Public Administration In Fighting Corruption", *International Journal Of Public Sector Management* *Vol. 10 No. 5.
- 43- Uzair Khan *Feisal (1999) "Systemic corruption and Government Reform in the Third world *Lesson from the Pakistan Anti Experience", Unpublished Doctoral Dissertation. University of Southern California.
- 44- "U4 Anti Corruption Forum" (2000) available at <http://www.u4.no>
- 45- World Bank (2000) "Anticorruption in Transition. A Contribution to the Policy Debate", Washington D.C. pp. 74-78.
- 46- www.Transparency.Org/index.html
- 47- Yadav, Gopal (2005) *Corruption in Developing Countries: Causes and Solutions*. IPSA. University of South Florida.